

(Dokončení ze str. 1)

Brecht, osobnosti morálně sporné, praví: „Pomněte/ až budete mluvit o našich slabostech/ i temné doby/ již vy jste unikli.“

Jedno s druhým se však nevyklučuje. Proto i freudovský program „vzpomínání, opakování, propracovávání“ nemusí ochromovat naši schopnost jednat. Obdobně i staré církevní praktiky pokání se známou triádou contritio-confessio-satisfactio mají skrze rozpomínání a vyznání přivádět k dobrým skutkům. V Německu i mimo ně byl však příliš často užíván v minulých desetiletích argument, podle něž neustálá mravní zkroutilost i „rituály ořezanosti“ politicky ochromují, neboť umožňují morální vyděračství. Tak se reagovalo na připomínání holocaustu i nelidskosti evropského kolonialismu.

Pravděpodobně však nejde o situaci buď-anebo, nýbrž o *míru* problematizace sebe sama při vzpomínání na minulost. - Na samé hranici politicky možného, oné „nepolitické politiky“, se pohybuje Václav Havel, když bezmála půlstoletí po komunistickém převratu nabádá, abychom nezapomínali na zločiny totalitního režimu, ale zároveň připomíná schopnost odpuštění. Kulturu má člověk, kterým lze *otřást*. Politici, kteří spoléhají na osvědčené *odpovědi*, zapomínají časem klást otázky, tedy i rozpoznávat problémy. Jak známo, oslepuje i pocit morální převahy. Jan Křen upozorňuje: „...v dějinách se snad nejvíce platí za triumfy, třebaže se účty předkládají až příští generaci.“ (Konfliktní společenství, Praha 1990, s. 472)

Sociální imperativy a pudová rigidita

Neobejdeme se bez *identity*, která přesahuje náš individuální život. Nejde o ukrytí individuální odpovědnosti za kolektivní fasádu „osudového společenství“. Jsme však socializovaní prostřednictvím emočně významných znaků, symbolů a interpretací, jež třídí naši zkušenost, tj. zaměřují naši pozornost na určité věci a jiné ignorují. Této socializaci „shora“ vyčází vstříchná individuální potřeba ochrany. Potřeba nebýt sám, nedívat se sám, touha - řečeno opět s Nietzsche - po „přibuzenství a stejnosti v oku i v dychtění, po spočitání v důvěře, po *zaslepenosti ve dvou* bez podezřívání a otazníků, touha těšit se z prostředí, z toho, co je na povrchu, blízko, nejbližší...“ Z přirozené lidské lenosti, soudí jiný filosof, pochází především zbabělost. Je to lenost obhájit naši svobodu a samostatnost ve vzájemné působnosti s ostatními.

Skupinová norma je *prvotní* vzhledem ke každé podobě individuální reflexe. Také jednotlivé svědomí je nejprve vědění o sankcích určitého jednání, o nesouhlasu s každým odlišným se od pospolitosti; z toho pak vyplývá pocit viny a zahanbení. Velký díl násilí, propukajícího spontánně v naší společnosti, i nová přitažlivost národní symboliky jsou důsledkem neschopnosti oslovit a integrovat mládež; neschopnosti, která není dána

O NESCHOPNOSTI TRUCHLIT

pouze postsocialistickým zmatkem. Tradiční vzorce chování již nepůsobí. Výstřední mentalita výkonu, konzumu, náročnosti, neumožňuje společensky zakotvit a získat věrohodnou orientaci. A tak si dezorientované skupiny zjednávaly *náhradní identitu* násilím, páchaným na okrajových skupinách. To ostatně není nic nového. Krize volá vždy po semknutosti a po obětích beráncích.

Při tvorbě skupinového vědomí vždy rozhodovala i vůle, projekce, fikce a rovněž i zfalšovaná kolektivní vzpomínka. Je známa *damnatio memoriae* po způsobu egyptského Ach-natona, který vymýtil jméno i symboly svrženého boha Amona; obdobně se vedlo athénskému Nikiovi, který se roku 413 př. n. l. vzdal Syrakusanům, místo aby čestně spáchal sebevraždu; v Římě byla odstraňována jména odsouzených císařů, jejich sochy byly rozbity a jejich mince roztaveny. Jsou známy analogie z praxe totalitních režimů: vyhlášení někdejších velikánů za „neosoby“, čistky knihoven a přejmenování ulic. Místo aby se lidé vypořádali kriticky s minulostí, vytěšňují ji do nevědomí. Zapomenout na zlo však znamená dovolit mu, aby se opakovalo. Nejde o mstu, ani o přílišnou fascinaci minulostí, která namnoze připravila půdu chybnému rozhodování; Benešovo utkvění na mnichovském traumatu, jak před časem dovodil P. Příhoda, o tom podává výmluvně svědectví.

Aranžování minulosti

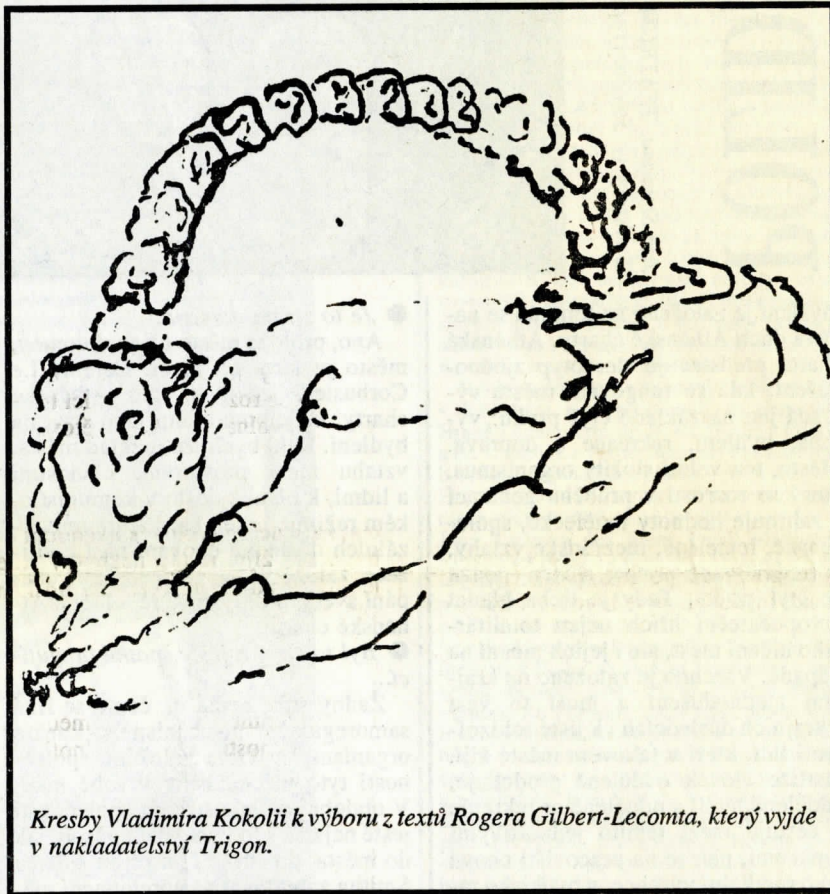
Pro praktickou politickou orientaci je důležité zvážit realisticky to, čeho je člověk schopen. Proto každá utopie (nejen ve své orwellovské podobě) usiluje o odříznutí přítomnosti od autentické minulosti. Kolektivní vědomí však těžko snáší, jsou-li jeho normy relativizovány, jeho symboly spojovány s chybami, selháními, poskvrnami, a jsou-li uznávané autority konfrontovány s jinými než kanonizovanými tradicemi a dokonce s proskribovanými jmény.

K praktikám popření patří sestavování nepravých rodokmenů, dnes snad už méně významné, ale i kolektivní obviňování jednotlivců i skupin za skutky, které se udály v dávné minulosti; každý nacionalismus si vynalézá nepravé předky. A postupují tak i jiné kolektivy, nejen bolševici.

Potřeba kolektivního sebezpotvrzení a zakořenění v idealizované minulosti je prastará. Proto znovu a znovu zdůrazňujeme „vlastní“ válečnické výkony a oprávněnost vlastních nároků, zatímco poražení jsou likvidováni nejen vojensky, ale i morálně. Germanicus zničil Arminius památník vítězství v Teutoburském lese a po námořních bitvách stavěly vítězné pomníky na protilehlých březích obě strany. Logika takové selektivní paměti, která

nepřipouští, co ve vlastní představě nemá místa, je svým způsobem *infantilní*. Popíráme činy pokládané za nečestné, protože by zkracovaly kolektivní sebezvědomí. Vina je promítána na ty druhé a pro vlastní věc je reklamován dobrý úmysl. Nesporné zločiny jsou relativizovány poukazem na obdobné hanebnosti opačné strany, proto je například GULAG stavěn proti Osvětím. Podobně se chovají děti, jsou-li volány k odpovědnosti: já nic, ti druzí jsou ještě horší.

Dnes nám tuto pseudologiku drasticky předvádějí účastníci občanských válek od Bosny po Náhorní Karabach: každý nový mrtvý posiluje skupinovou identitu i nenávist vůči těm druhým, zatímco zločiny vlastního tábora jsou bagatelizovány. Ze začarovaného kruhu není východiska, neboť stres i pocit ohrožení zkresluje vnímání

Kresby Vladimíra Kokolii k výboru z textů Rogera Gilbert-Lecomta, který vyjde v nakladatelství Trigon.

známe a víme, že dějiny dokazují všechno i nic, že nedávají za pravdu nikomu. Je to vlastně stará dětská hra na víru ve vlastní výmysl. Proti podobnému ideologickému hašteření bychom měli postavit jiný druh historie, totiž *zpřítomňování minulých šancí*, tedy možností, které se sice nemusejí vrátit, ale přesto zvyšují naši vnímavost a probouzejí schopnost smutku respektive truchlení. „Před koncem našeho života“, praví Max Scheler, „tvoří veškerá minulost či aspoň její smysl jediný problém: *co si s ní počneme*...“ Historická skutková podstata je nehotová a jaksí vykupitelná.“ Akt vzpomínání je pro Schelera začátkem vysvobození z temné moci toho, co se stalo, z jehož osudovosti, případně historické determinace se lze vyvázat *pokáním*.

Obtížně udržitelná vymoženost

Pochybují zajisté o tom, zda je dnešní lidstvo schopné uznat vinu a kát se, ba i jen přijmout bez výmluv poznání jakožto „vykoupení“ svého druhu. Vždyť samostatně kritické zviditelnění minulosti, té jednotlivé i té

toritativní hnutí a řády: mobilizují nechuť k vlastní odpovědnosti, ke všemu novému a cizímu, a zavádějí chorobný kolektivní autismus (L. Rathenow). Odměňují identifikaci s kolektivní normou, pasivní přizpůsobení a poslušnost, budí strach a agresii vůči okrajovým existencím, v krajním případě provádějí výplach mozku a ochromují schopnost individuální kritiky.

Nepostrádá bohužel logiky, když zhroucení autoritářských soustav (stejně jako rozpad starých koloniálních říší) dokáže jen velmi zřídka přimět lidi k sebekritické práci truchlení, která by vytvořila předpoklady liberální politické kultury. Uvolnily se naopak dusné kolektivní emoce, agresivita a obviňování „těch druhých“. Byli jsme zřejmě příliš dlouho opicemi svých strážců, příliš jsme zažili svou bezmoc i marnost všech ideálů, prohlédli jejich dvojznačný, iluzorní charakter a stali se - řečeno s Ivanem Klímou - „odhodlaným bratrstvem těch opravdových materialistů, (...) kterým nenabídli jedinou myšlenku, ani jedinou hodnotu, jež by dala smysl jejich životu...“

Učením k zralější identitě

Všechna vina, svalovaná dosud na totalitní vrchnost (zatímco jsme rádi zapomínali na vlastní zbabělost a konformismus jako na nezbytný předpoklad) je teď promítána na jiné skupiny. *Ripeness is all*, zralost je vším, praví Edgar v Králi Learovi (V., 3). Této zralosti jsme ve všech zemích ztroskotané policejné byrokratické péče značně vzdáleni. Špatné svědomí radikálů poslední hodiny je pastí, kterou na nás chystá minulost. Vždy jsou to *oni*, nikdy ty nebo já, kdo je vinen; vždy jde o viditelné a vnějškové, nikdy o minulost neviditelnou: o dědictví netolerance a nedostatku politické kultury, o absenci ochoty k dialogu a k riziku (Petr Pithart). Revoluce mstitelů dává triumfovat minulosti a první pozře disidenty a moralisty. Politika se utápí v banalitě vzájemných účtů a protiúčtů.

Dobrat se individuálních lidských ran a poškození předpokládá ovšem zcela jinou identitu než tu infantilní, neschopnou uznat vinu; identitu nikoli narcistickou, nikoli takovou, která krystalizuje snahou odlišit se a oddělit od „špatných“ sousedů. - Ve světě, kde se dennodenně utápíme v nestrukturované záplavě informací a obrazů, potřebujeme zajisté ukazatele, vzory, řečeta, která z masy nepodstatného vycedí to podstatné. Je však otázka, hodí-li se k tomu ideologizovaná kolektivní identita typu češství, němečtí apod. To už spíš Patočková „solidarita ořezaných“. Znamenala by ovšem vzdát se především a bez váhání všeho popírání, zapírání, všech výmluv a sebeklamů.

Návrat z říše neosobna bude možný v širším měřítku jediné skrze reálné a bolestné procesy učení, v nichž lidé nahlédnou *následky své činnosti*, případně nečinnosti. Lze říci, že je to světská náhrádka starých církevních hrozeb pekelnými tresty i dalších sankcí slabého lidského svědomí. Bez takového názorné výuky se i ta nejvybroušenější rétorika stává nezávaznou frází.

(Předneseno 31. října 1992 v Collegiu Carolinu. Zde nepatrně zkráceno. Mezititulky redakční.)

Redakční poznámka:

První z manželské a autorské dvojice, již zemřelý Alexander Mitscherlich (1908 až 1982), obnovoval německé psychoanalýzy, nacistickým režimem zdemolané, a dlouholetý ředitel Ústavu Sigmunda Freuda ve Frankfurtu n. M., zanechal po sobě knihu *Auf dem Weg zur vaderlosen Gesellschaft* (1963). Výbor z jeho drobnější prací, věnovaný kritice moderního urbanismu, vydalo pod názvem *Nehostinnost miest - Pobádanie k nepokoju* bratislavské nakladatelství Pallas v roce 1971. - Kniha, o níž referuje B. Loewenstein, vyvolala svého času živou diskusi. Mitscherlichův někdejší spolupracovník Albert Görres podrobil kritice samotný pojem truchlení (Trauern) jako zúžený a doporučil hovorit o neschopnosti litovat - Unfähigkeit zu bereuen.

